

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
Београд

НАСТАВНО-НАУЧНОМ ВЕЋУ

На предлог Одељења за социологију, Наставно-научно веће Филозофског факултета у Београду на седници одржаној 23. децембра 2021. године, именовало је комисију за оцену и одбрану докторске дисертације *Идеолошко-политичка оријентација прекаријата у Србији* докторандкиње Александре А. Марковић, у саставу:

1. Проф. др Владимир Вулетић, ментор
2. Проф. др Слободан Антонић
3. Проф. др Јово Бакић
4. др Марио Рељановић

Пошто се упознала са достављеном докторском дисертацијом колегинице Александре Марковић Комисија Наставно-научном већу Филозофског факултета у Београду подноси следећи

РЕФЕРАТ

1. Основни подаци о кандидаткињи и дисертацији

Александра Марковић рођена је 26. новембра 1989. године у Ваљеву. Након завршетка Ваљевске гимназије, 2008. године уписала је основне студије социологије на Филозофском факултету Универзитета у Београду. Основне академске студије завршила је са просечном оценом 9.55 а дипломски рад на тему „Социјални аспекти етничких сукоба у Темерину” одбранила је 2012. године. Мастер студије социологије завршила је 2014. године, са просечном оценом 9,67 а мастер рад на тему „Однос србијанских неонациста према капитализму – анализа неонацистичких web портала, блогова, форума, Facebook-а и Twitter-а” одбранила је

са оценом 10. Своје академско образовање наставила је уписивањем и на докторске студије социологије на Филозофском факултету у Београду, где је положила све испите са просечном оценом 9,5.

Током студија била је стипендисткиња Министарства просвете, науке и технолошког развоја, града Ваљева и Фонда Доситеја - Фонда за младе таленте. Као стипендисткиња од 2015. до 2018. године била је прикључена на пројекат Изазови нове друштвене интеграције у Србији: концепти и актери у Институту за социолошка истраживања Филозофског факултета. Добитница је две стипендије у 2020. години за самостални истраживачки рад у оквиру израде дисертације у иностранству: Erasmus+ (Естонија, Institute of Social studies, University of Tartu) и CEERUS (Словенија, Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana, Public Opinion and Mass Communication Research Centre).

Искуство у настави стекла је у Пољопривредној школи са домом ученика „Ваљево“, а током докторских студија била је и демонстраторка у настави на курсевима основних студија социологије – Методологија социолошких истраживања 2 и Социолошки практикум. Од 2018. до 2020. године била је запослена као истраживачица сарадница у Институту за социолошка истраживања, а од 2020. године запослена је као истраживачица сарадница у Институту за криминолошка и социолошка истраживања.

Александра Марковић је учествовала на више међународних научних скупова у земљи. Самостално је објавила шест радова у научним часописима и зборницима, међу којима су: делови дипломског и мастер рада објављени у часопису *Социологија*; Виђење образовног система и различита употреба културних садржаја десних и левих екстремиста у cyber простору Србије, у зборнику *Политички екстремизам у cyber простору Србије*; Прекарност и мигранти: пролазни изазов или претња за сигурност и стабилност неолиберализма, у зборнику *Савремене миграције и друштвени развој: интердисциплинарна перспектива*; Прекарност радних услова у Србији, у зборнику *Стратификацијске промене у периоду консолидације капитализма у Србији*; Прекаријат и нека питања друштвене структуре и друштвених неједнакости, у *Зборнику Института за криминолошка и социолошка истраживања*. У коауторству са колегиницама и колегама је објавила још и: Консолидација изборне демократије у Србији, формирање плуралистичке политичке елите и њена идеолошка оријентација, у зборнику *Политичка елита у Србији у периоду консолидације капиталистичког поретка*; Нова/стара родна очекивања - конформизам или отпор патријархалној подели родних улога у породици, у часопису *LIMES plus*; Класично наслеђе савременог феномена: Веберово схватање друштвене стратификације и прекаријат,

у часопису *Култура полиса*; Употреба социолошких класика – анализа цитираности Маркових, Веберових и Диркемових радова у часопису *Социологија 1997–2017*, у зборнику *Sociology in XXI century: Challenges and Perspectives*. Поред часописа и зборника, Александра Марковић има и поглавље у монографској студији *Насилни екстремизам – интердисциплинарни приступ*.

Израда докторске дисертације под називом „Идеолошко-политичка оријентација прекаријата у Србији” одобрена је 2016. године.

Кандидаткиња је завршну верзију дисертације предала у децембру 2021. године. Обим рада је 350 страница. Рад садржи 64 табеле, 46 графичких приказа, 435 библиографских јединица и 84 интернет извора.

2. Предмет и циљ дисертације

Предмет истраживања докторске дисертације је, на једној равни, прекаријат као друштвена група у настанку, а на другој равни, идеолошко-политичке оријентације људи који се налазе у прекарном положају на тржишту рада.

Прекаријат је релативно нов појам у друштвеној науци који је уведен са циљем да се боље објасне промене у друштвеној структури савремених друштава. Уочено је да постојећим моделима друштвене стратификације измичу људи чији положај првенствено обележава несигурност радног места. Једно од структурних обележја савременог капитализма је ослањање на повремене и привремене послове. Из тог разлога за све већи број људи тешко је одредити класно-слојну позицију полазећи од постојећих модела стратификације.

Отуда је први циљ ове дисертације да установи да ли је уопште могуће посматрати прекаријат као нови друштвени слој, односно класу. У складу са предметом истраживања, други циљ на који се дисертација фокусира јесте одговор на питање да ли постоји специфична идеологија која би се могла везати за прекаријат у Србији (укључујући и практично-политичку усмереност прекаријата). Трећи циљ произилази из претходног, и тиче се одговора на питање да ли постоји потенцијал ове групе за колективно делање.

Како би се одговорило на постављене циљеве, у првом делу рада (појмовно-теоријски и контекстуални оквир) приказана су досадашња теоријско-истраживачка достигнућа у светлу промишљања прекаријата као нове друштвене

групације. Затим, представљени су и критички промишљени резултати досадашњих светских и домаћих истраживања и студија који за предмет истраживања имају прекаријат и појединце у прекарном положају на тржишту рада.

У емпиријском делу дисертације, представљен је методолошки оквир који је заснован на секундарној анализи података насталих у оквиру Европског друштвеног истраживања (*European Social Survey*). Подаци су обрађени применом квантитативне истраживачке методе, у статистичком пакету SPSS. У емпиријском делу дисертације циљ је био одговорити на питања да ли је могуће говорити о новом друштвеном слоју у Србији, да ли постоји специфична идеологија која би се могла везати за појединце који се налазе у прекарном положају на тржишту рада, какве су им политичке преференције и да ли постоји могућност за колективно делање ове друштвене групације.

3. Основне хипотезе од којих се полазило у истраживању

У складу са предметом и циљевима истраживање је тежило првенствено експлорацији и пружању одговора на постављена истраживачка питања као основи за даља истраживања прекаријата. У том циљу проверавано је неколико хипотеза формираних на основу општих углавном теоријских радова о прекаријату. У раду су те генералне претпоставке провераване на случају Србије:

1. Припадници прекаријата у Србији деле десно оријентисано идеолошко усмерење.
2. Непостојање јасно уобличеног вредносног система онемогућава прекаријат да стекне делатни потенцијал који би му омогућио промену сопственог положаја.
3. Међу припадницама прекаријата превладава изборна апстиненција. Ако излазе на изборе припадници прекаријата (нарочито млађи мушкарци) у Србији, гласају већином за политичке странке на крајње десном политичком спектру.

4. Кратак опис садржаја дисертације

Александра А. Марковић поднела је Комисији докторску дисертацију која обухвата 350 страница и подељена је на шест поглавља. После **Увода** (стр. 1–6), у

којем су представљени предмет и циљеви истраживања, као и мотивација за бављење овом темом, налази се поглавље под називом **Појмовно-теоријски и контекстуални оквир** (стр. 7–159), које је подељено на једанаест одељака. Одељци, односно посебна потпоглавља, баве се: настанком и развојем појмова прекарности, прекарног рада и прекаријата; процесом прекаризације и друштвених неједнакости као последицом глобалног неолибералног капитализма; прекаријатом и схватањима структуре савремених друштава; раширености и облицима прекарног рада; Стендинговим тумачењем појма прекаријата; научном дебатов о прихватању појма прекаријата као класе; могућностима колективног организовања и делања прекаријата; прекаријатом и демократијом; теоријским одређењем идеолошко-политичке оријентације; контекстуалним оквиром истраживања где се описује периферни положај Србије у глобалном капиталистичком систему; те представљањем хипотетичког оквира за емпиријски део истраживања који следи.

Следеће поглавље, **Методолошки оквир анализе** (стр. 160–189), састављено од два потпоглавља. Кандидаткиња образлаже коришћени методолошки приступ, изворе секундарне грађе и методолошке изазове и ограничења са којима се сусрела. Такође, у аналитичком оквиру, кандидаткиња представља неке од до сада коришћених операционализација прекарног рада у истраживањима и нуди сопствену операционализацију појмова, која је умногоме одређена већ постојећим истраживачким инструментом на којем је рађена секундарна анализа.

У четвртом поглављу **Резултати анализе** (стр. 190–308) приказани су налази и резултати статистичке анализе коришћених података. Најпре је у посебном одељку представљен опис узорка, димензија и предиктора прекарности, а потом се у посебном потпоглављу показују резултати идеолошко-политичке оријентације прекаријата: идеолошко-политичка усмереност прекаријата, усмерење ка радикалној десници (хомофобија, аутиусељеничко усмерење, колективни идентитет и конзервативни национализам), оријентација у погледу димензија модернизам-традиционализам и (економски) егалитаризам-(нео)либерализам. У потпоглављу које се бави идеолошко-политичком (дез)оријентацијом прекаријата, у коме се процењује да ли постоји потенцијал за колективну акцију, у посебним одељцима приказани су налази о политичком активизму, политичкој ефикасности, политичкој подршци и легитимитету, те перцепцији правде и праведности. Последње потпоглавље резервисано је за упоредну анализу идеолошко-политичких усмерења прекаријата у Србији и прекаријата у земљама ЕУ (Немачка и Хрватска) како би се процене и оцене ставиле у одређени контекст.

У **Закључку** (стр. 309–322) кандидаткиња сумарно приказује добијене истраживачке резултате, дискутује о потврђености претпостављених хипотеза и критички оцењује домете закључака до којих је дошла. Последњи део садржи списак коришћене литературе и интернет извора (323-350).

5. Остварени резултати и научни допринос дисертације

Докторска дисертација Идеолошко-политичка оријентација прекаријата у Србији оригиналан је научни рад који представља важан допринос фонду научног знања у области социологије. Основна вредност ове дисертације састоји се у томе што истражује област којој код нас до сада није поклоњена пажња. Дисертација је постављена на широку теоријску основу и представља целовит поглед на релативно нову и у домаћој социологији недовољно истражену друштвену појаву.

Дисертација проблематизује стратификацијске промене које се одвијају у актуелном неолибералном облику капиталистичке регулације друштвених односа. Овом дисертацијом остварен је допринос разумевању и истраживању феномена једне флуидне друштвене групе и њене идеолошко-политичке дезоријентисаности. Кандидаткиња применом секундарне анализе доступних података (извештаји и резултати досадашњих истраживања прекаријата, теоријска промишљања других истраживача, интернет странице и презентације организованих покрета прекарних радника институционални и законски оквир који регулише област рада у Србији, те статистичком обрадом података насталих у оквиру девете рунде Европског друштвеног истраживања) и употребом различитих теоријских оруђа осветљава предмет анализе и даје одговоре на постављене циљеве истраживања и хипотезе.

У раду се прекаријат не посматра као хомогена друштвена групација, као класа или слој, већ се у оквиру сваке друштвене класе разликују појединци у прекарном и непрекарном положају, где прекарне положаје одликује несигурност на тржишту рада (тзв. приступ индивидуалних уговора). Кандидаткиња показује да се појединци који имају прекарни положај на тржишту рада у Србији идентификују са десничарским или странкама десног центра, везујући се за елементе социјалне демагогије у њиховом дискурсу. У погледу постављених хипотеза, кандидаткиња истиче да би, без обзира на то што су све три хипотезе у одређеној мери потврђене, добијене налазе требало узети са резервом. Тако, на пример, припадници прекаријата јесу вредносно и идеолошки оријентисани десно и већински гласају за доминантну политичку странку која се декларише као странка деснице, али исто важи и за оне који су у непрекарном положају на тржишту рада. Хипотеза о

непостојању јасно уобличеног вредносног система који онемогућава прекаријат да стекне делатни потенцијал је у потпуности потврђена - показана је идеолошко-политичка дезоријентисаност, за коју би се пре могло рећи да има реакционарни него револуционарни потенцијал. Кандидаткиња напослетку закључује да прекаријат у Србији није ни класа по себи ни класа за себе, те да, штавише, још увек није реч ни о групацији која би могла чинити засебан слој, чији би припадници делили сличне животне услове и погледе на свет. Сама по себи, прекарност на тржишту рада још увек није довољно дистинктивна и кључна одредница на основу које би се друштво структурирало.

Научни допринос ове дисертације је вишедимензионалан. На првом, теоријском, нивоу дисертација доприноси продубљивању научне дебате о прекаријату и питању да ли се уопште може говорити о новом друштвеном положају ове категорије у друштвеној структури. На емпиријском нивоу дисертација показује да не постоји групни делатни потенцијал ове категорије људи. Другим речима, кандидаткиња показује да прекаријат као специфична категорија тренутно твори безличну масу и статистичку групу која нема елементе делатног потенцијала, те пре стабилизује постојеће односе између рада и капитала, него што их доводи у питање.

6. Закључак

Комисија је мишљења да докторска дисертације Александре А. Марковић показује да кандидаткиња: (а) поседује обимно знање о социолошким теоријама друштвене структуре које су релевантне за истраживање прекаријата; (б) успешно интегрише различите теоријске моделе у јединствени модел који омогућава продубљену анализу главног предмета истраживања; (в) може на компетентан начин да анализира и интегрише налазе досадашњих истраживања у датој области, да уочи њихове јаке стране и ограничења; (г) може да постави и операционализује истраживачки проблем у складу са теоријским и методолошким полазиштима; (д) анализира комплексне квантитативне податке и да уме да их интегрише и интерпретира доводећи их у везу са постојећим научним знањима.

Поред тога, комисија закључује да је предложена дисертација урађена у складу са одобреним предлогом докторске дисертације и да представља самостално и оригинално научно дело које на иновативан и квалитетан начин доприноси проширењу постојећих сазнања, посебно у домаћој социологији.

На основу свега што је изнето, Комисија предлаже Наставно-научном већу да прихвати реферат и позитивну оцену о докторској дисертацији Александре А. Марковић под насловом *Идеолошко-политичка оријентација прекаријата у Србији* и да кандидаткињи омогући усмену одбрану докторске дисертације, на којој ће чланови Комисије са кандидаткињом подробније размотрити нека стручна питања, указати јој на одређене недоречености и сазнајне противречности, те дати одређене сугестије корисне за њено објављивање.

Београд, 11. јануар 2022. године

Комисија:

проф. др Владимир Вулетић
Филозофски факултет у Београду

проф. др Слободан Антонић
Филозофски факултет у Београду

проф. др Јово Бакић
Филозофски факултет у Београду

др Марио Рељановић
Институт за упоредно право, Београд
